

Гнатюк Н.Ф., проф.

СТРАТЕГІЧНІ ПЛАНИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТА СОЦІАЛ-РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПАРТІЙ ТА ХАРАКТЕРНІ ПРИЧИНИ ВТРАТИ РЕАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ПЕРЕТВОРЕНЬ. ПЕРШЕ 20-РІЧЧЯ ХХ СТ.

Одним з головних факторів, які впливають на загальний суспільний розвиток України є історичний досвід становлення національної свідомості плюс ініціатива політичних партій країни. Якість демократичних перетворень, що виступає показником втілення їхніх програмних заяв, залежить саме від поступового зближення та зміцнення ідеологічного та конституційного рівня демократизації в політичному середовищі. Прагнення впроваджувати демократію проголошено ідеологічним вибором всіх основних учасників передвиборних перегонів незалежної України. В умовах сформованої багатопартійної системи складно виступати політичним лідером. Історія політичного життя ХХ ст. є впливовим підґрунтям багатопартійної системи сучасної України.

Партії соціал-демократичного та народно-демократичного спрямування на сьогодні складають більшість у політичній еліті країни. Саме ці партії, маючи найбільшу кількість членів і користуючись підтримкою значної частини населення сучасної України, своїм корінням завдячують українській соціал-демократії та народній партії. Передумовою, як виникнення цих партій так і обставин, які впливали на їхні партійні доктрини, були і стали результати поєднання традицій українського відродження з соціал-демократією російського та європейського рухів.

За соціальною спрямованістю українські партії Наддніпрянщини, об'єднані негативним ставленням до російського самодержавства, поділялись на соціал-демократичний та національний напрямки.

Ці політичні табори постійно змінювали свої тактичні позиції тому, що характер класових і національних суперечностей теж постійно змінювався. Особливість політичного життя на території України, полягала в тому, що тут існувало сприятливе середовище саме для дрібнобуржуазних як ліворадикальних, так і демократично-радикальних спрямувань. Тому на Україні була поширена популярна у європейському суспільному житті кінця ХІХ – початку ХХ ст. соціалістична ідея.

В Російській імперії відповідно характеру соціальних груп формувалися основні політичні сили: чорносотенці, демократи і "Союз 17 жовтня" (октябристів), соціал-революціонери (есери), анархісти та соціал-демократи.

В Україні перша українська політична партія була організована студентством та інтелігенцією Харкова 29 січня 1900 р. і названа революційною українською партією – РУП. Хронологічна межа 1900 р. виглядає не випадково.

Це була фактично вперше організована українська сила в Росії, яка заявила про намір виступити за незалежність України. Вона об'єднала ліберальні кола "Громад", культурно-просвітницькі молодіжні організації народницької, українофільської течій, які усвідомлювали необхідність і можливість політичної консолідації революційних сил України в умовах нових економічних і соціально-політичних змін в Російській імперії.

Засновниками РУП стали члени гуртка студентської молоді Д.Антонович (С.Войнилович), Б.Камінський, М.Русов, Л.Мацієвич, М.Порш. Створена партія складалася далі з конспіративних груп Харкова, Ніжина, Полтави, Катеринослава, які об'єднували студентів, семінаристів, вчителів, інтелігенцію. Чітко виявилась їх прихильність до боротьби за національні права та соціальну революцію. Їх соціал-демократичні погляди були слабо виражені. Шукаючи програмні основи своєї партії, вони звернулись до статті "Самостійна Україна" М.Міхновського, в якій пролунав заклик до боротьби за незалежність і вказувалось що це завдання повинна взяти на себе інтелігенція. Вона і стала програмним документом РУП. Для видавничої діяльності і таємного перевезення літератури до російської України був також заснований закордонний комітет партії у Львові і Чернівцях.

Перший установчий з'їзд РУП проходив у грудні 1902 р. в Києві, на якому були вирішені організаційні питання, сформований склад центрального комітету. Але те, що уже у публікаціях часописів "Гасла", "Селянин", частина рухівців розробляла соціалістичні програмні засади і відкрито проголошувала свою прихильність до західноєвропейського демократичного соціалізму призвело до розколу і поступового виходу її членів з партії. Згодом рупівці відреклися від ідейної основи програми М.Міхновського. Заклик до боротьби за "Україну для українців" не викликав підтримки широких кіл суспільства і цим пояснюється подальший акцент в програмі РУП на завданні соціальних перетворень.

Оцінюючи її діяльність у листопаді 1903 р. Київське охоронне відділення департаменту поліції зазначало: "Українська революційна партія в Києві не має правильної організації..., спрямовує свою діяльність, головним чином, на простий сільський люд. У місті діяльність партії через націоналізм не має великого успіху".

РУП пропагувала теорію про аграрний характер української партії і цим була схожа з соціал-революційною партією Росії. Про таку ідейну

спорідненість говорила і діяльність партгуртків, які посилювали пропагандистську роботу переважно серед сільського населення.

Різні позиції партійців в пріоритетних напрямках програмних питань призвели до появи численних фракцій, виникнення напруженості і незгод серед її членів. У 1902 р. від РУП відкололась найбільш націоналістично настроєна частина на чолі з М.Міхновським, яка створила Українську народну партію. За своїм складом вона носила інтелігентський характер військових і юристів. Як і інші, вони шукали собі прихильників серед робітників і селян, проводили велику теоретичну роботу обґрунтовуючи ідеї самостійництва, працювали над конституцією України, вели пропаганду своєї програми, що мала скорочений виклад в "Десяти заповідях УНП". Пізніше М.Міхновський вносить до своїх програм елементи соціалістичних ідеалів. УНП не змогла добитись помітного впливу і залишалась центром тяжіння найбільш радикальної частини суспільства. Пізніше, у 1917 р. УНП увійшла до складу монархістсько-націоналістичної партії "соціалістів-самостійників".

Головною причиною різких суперечок і, кінець-кінцем, ще одного розколу в РУП залишилось питання про автономію України та соціальні проблеми про самостійність української партії революціонерів-соціалістів. Більша частина партії на чолі з М.Поршем, Д.Антоновичем, В.Винниченком, С.Петлюрою, В.Дорошенком вважали, що партія повинна за організаційною структурою бути національною, самостійною з завданням соціальних реформ. Вони рішуче виступали проти об'єднання з РСДРП.

Остаточне розходження відбулося на II з'їзді РУП у 1904 р. у Львові.

Частина делегатів (Мар'ян Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський, Є.Голіцинський, В.Мазуренко, М.Ткаченко та ін.) відмовились від участі в роботі з'їзду. Вони заснували соціал-демократичну спілку, яка відкинула національну орієнтованість і стала автономною організацією Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) і назвала себе "Спілка". Відстоювали вони свої рішення посилаючись на необхідність боротьби за соціальну і політичну перебудову Росії, соціал-демократи якої змогли б сприяти вирішенню питання національної автономії України.

Активні члени РУП М.Порш, В.Винниченко, С.Петлюра, А.Жук, В.Антонович, не довіряючи національній програмі російських соціал-демократів і підозрюючи їх у централізмі, заснували Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), яка стала новою політичною партією, що поєднала прагнення політично активних українців до національної автономії і соціалістичної ідеї. У своїй діяльності УСДРП підтримувала добрі стосунки з польськими соціал-демократами та

єврейським Бунтом, які поділяли їхні погляди на автономію, підтримували їх сподівання добитися самостійності.

Процес заснування політичних партій в Україні підштовхнув суспільний рух та ліберально-демократичні організації до кроку, якого вони уникали. Але побоювання, що радикальні соціалісти можуть підпорядкувати національний рух своєму впливу, консультативний комітет таємної "Української загальної організації" (УЗО) з ініціативи Є.Чикаленка у 1904 р. проголосив про утворення восени 1904 р. Української демократичної партії (УДП). До неї увійшли професори, урядові чиновники, земці – різні верстви міської інтелігенції, які складали опозицію до самодержавства. Вони проголосили радикальні вимоги демократизації державного устрою, автономії України у складі Росії, націоналізації великої земельної власності. Українські демократи сподівалися на підтримку частини сільського населення. Проіснувала ця організація до злиття з Українською радикальною партією до 1905 р.

Подібність програмних цілей, ідеологічних основ примирила правих "опозиціонерів" УДП – старих громадивців і "лівих", які вимагали активних дій (лідери: Б.Грінченко, С.Єфремов, М.Левицький, Ф.Матушевський) і вони створили ліберальну партію для свободи дій. Наприкінці 1905 р. з них виникла єдина партія – Українська демократично-радикальна партія (УДРП), подібна до російських кадетів, але з вимогами автономії для України. Це була, за словами С.Єфремова, "найдужча і найсолідніша з українських сучасних партій", але роль загальнонаціональної організації виконати вона не змогла.

Отже, всі створені на початку ХХ ст. українські партії об'єднали ті організації і тих, хто в своїх переконаннях дотримувались лівих поглядів. Українці ж консервативних переконань вступали або підтримували російські консервативні партії, тому що політичних угруповань такого типу в Україні не було.

Так український рух остаточно перейшов у свою політичну стадію.

Під тиском масових революційних подій, які почались у січні 1905 р., цар Микола II видав Маніфест про політичні свободи. Народ одержував право на вибори Думи – парламенту, а імперія могла б стати конституційною монархією.

Всі партії визначали засоби, методи і форми роботи в нових умовах. Але оголошені вибори до I Думи всі партії соціалістичного напрямку ігнорували.

Незважаючи на це, Україна була представлена у парламенті 14 депутатами, обраними за мандатами російських партій, в основному за кадетськими списками. Українці створили 1 травня 1906 р. думську фракцію, що стало важливою політичною подією. В.Дорошенко оцінював

цей факт як "проголошення існування нації". Велику допомогу фракції українців надавав М.Грушевський. Він став співавтором багатьох законопроектів, організатором "Українського вісника", в якому друкувались матеріали про нову можливу Росію, Україну з самоврядуванням з українською мовою. Українці в I Думі добивались автономії для своєї країни. В Україні швидко стали створюватись газети та часописи українською мовою, українські клуби, поширювались "Просвіти" з філіями по селах і регіонах Росії, де компактно проживали українці. Повсюди виникали кооперативи. Через 74 дні Дума була розпущена.

У II Думі українці склали групу в 47 депутатів зі своїм видавничим органом "Рідна справа". Головними проблемами були, як і у I Думі, законопроекти про автономію України, місцеве самоврядування, українську мову в школах, суді, церкві, про земельні справи, охорону праці, розвиток кооперативів.

У III і IV Думі, незважаючи на обмеження права голосу народних мас на користь маєтних класів, існувала невелика українська група.

Взагалі, поява українських фракцій в парламенті мала велике значення, бо свідчила про те, що український народ в Російській державі існує і домагається визнання прав для себе.

Перша російська демократична революція супроводжувалася активними діями робітників, селян, студентської молоді, військових, усіх демократично налаштованих верств населення. Важливу роль у революційних подіях відігравали створені з ініціативи народних мас Ради робітничих депутатів. 21 жовтня 1905 р. Студенти політехнічного інституту підтримали виступи робітників дев'яти найбільших підприємств Києва. На загальному мітингу учасники вимагали вільних виборів Київської Ради.

Революційні настрої охопили і армію. 18 листопада 1905 р. Саперний батальон на чолі з поручиком Б.Жаданівським, об'єднуючи солдат інших частин, заручився підтримкою Київської Ради і вийшла на Галицьку площу з мітингом і вимогами рішучих реформ у політичному та соціальному житті. Боротьба продовжувалась декілька днів і перекинулась в район Шулявки, центром якої став політехнічний інститут. Це могло підняти на виступ все місто. Власті жорстоко розправилися з учасниками виступів. Б.Жаданівського засудили до страти, яку згодом замінили довічним ув'язненням. Жорстоко покарані були учасники революційних виступів Харкова, Олександрівська, Донбасу, Катеринослава та ін.

У класову боротьбу робітників України органічно вписались вимоги, пов'язані з необхідністю демократичного вирішення національного питання: протест проти великодержавної мовної політики, чорносотенних погромів, вимоги самовизначення, скликання установчих зборів із

представників усіх національностей Росії, а також відміни всіх обмежень стосовно мови і культури українського та інших народів.

Під час революції українські соціал-демократи визнавали страйк головним засобом боротьби, проводили велику пропагандистську роботу серед міського пролетаріату, з допомогою якого сподівалися розширити свій вплив на селян. Вони мали багато своїх осередків в селах. Але внаслідок політичних репресій з 1906 р., арештів партійних кадрів, партії поступово переходять на напівлегальне становище.

Восени 1908 р. українські соціал-демократи заснували непартійне Товариство українських поступовців (ТУП). Вони дотримувались ідей парламентаризму і федералізму з Російською державою, розгорнули значну культурно-освітню діяльність, захищаючи принципи конституційного парламентаризму і автономії України, гарантованих, за їх вірою, майбутньою федерацією рівноправних народів. Робота проводилась на захист і розвиток української мови, культури, освіти. Організаційно це товариство мало постійно робочий орган-раду, яка обиралась на щорічних з'їздах. У її складі перебували М.Грушевський, С.Єфремов, В.Винниченко, Є.Чикаленко, С.Петлюра, Д.Дорошенко, Л.Старицька-Черняхівська, І.Шраг, П.Стебницький та ін.

Обережна тактика діячів Тупу зберегла цю організацію до 1915 р. Члени ТУП розвивали широкі стосунки з західно українцями і з російськими поступовцями. Так використовувались умови обмеженого парламентаризму для проводу в маси українського народу ідеї культурно-національної автономії.

Представники революційно-демократичної течії західноукраїнської еліти Леся Українка, М.Коцюбинський, Л.Яновська, В.Яворницький та інші надавали своїй просвітницькій діяльності також політичного характеру. Організовувались видання 25-ти газет, журналів українською мовою в Полтаві, Києві, Одесі, Миколаєві, Мелітополі, Новочеркаську, навіть у Владивостоці та Баку.

У Харківському та Одеському університетах стали викладати українознавство. Український рух також поширювався в економічному житті. З селянства були зняті різні обмеження, а селянський банк почав поширювати оренду і продаж відрізаних від поміщицьких дрібних ділянок землі. Створено було більш як 2000 сільськогосподарських кооперативів та товариств.

Український національний рух як Росії, так і Австро-Угорщини став яскравим доказом помітного поступу українського народу до відродження України. Події революції 1905-1907 рр. свідчили про реальний досвід консолідації українських сил для організації національно-демократичного,

культурного, економічного та політичного життя в Україні на початку XX ст.

Другу революцію прискорила I світова війна. Українці вмирали по обидві воюючі сторони за інтереси інших держав.

Українські соціал-демократи В.Дорошенко, А.Жук, М.Меленевський, М.Залізняк, О.Скоропис-Йолтуховський створили в серпні 1914 р. Союз визволення України і проголосили мету відродження незалежної Української держави. Вперше в новій історії українці не переймалися інтересами імперії. З серпня була створена "Загальна Українська Рада" за ідеєю К.Левицького з метою демократизації Австро-Угорської імперії. 12 травня 1915 р. ці дві українські організації об'єдналися і створили Українську Головну Раду з метою утвердження Української держави. Терор в Галичині, звинувачення москвофілів у прориві російської армії в 1915 р. коштували мільйонам життів українського населення. Це було винищення політично свідомих українців.

Наближався 1917 рік, рік демократичних змін в житті українського народу, політичні лідери якого своєю попередньою діяльністю пришвидчували ідею відродження національної держави.

Українські соціал-демократи та соціал-революціонери визначили основні напрямки державної політики в українській революції 1917-1920 рр. Вони становили основу всіх урядів доби Центральної Ради. Привабливі на той час гасла національного визволення та соціально-економічних реформ забезпечили їм авторитет серед українського населення. Українська партія есерів висувала завжди радикальні вимоги і користувалася більшою підтримкою і популярністю. Але брак освічених, підготовлених захищати національні інтереси кадрів не давало їм стати лідером у розробці державної політики.

Програма соціал-демократів повністю відповідала цілям українського державотворення, але провести її в життя заважала відсутність більшості у парламенті, і штовхала на очікування підтримки російського уряду, позбавляла рішучості та самостійності у їхній діяльності.

Розкол 1918 р. став наслідком різних підходів до шляхів розбудови української держави, поглядів на форму організації влади. Єдина спільність пріоритету соціального над національним не зміцнювала союз.

Не мав перспективи і політичний курс 1919 р. Ці партії продовжували відстоювати різні моделі державного будівництва. УРДРП бачили демократичний парламентський шлях для України. УПСР дотримувались трудового принципу організації влади. Нерішуча, обережна політика соціал-демократів і соціал-революціонерів негативно позначилася

на зв'язках з місцевими партійними осередками та авторитеті серед народу. Вона не дала можливості використати революційне піднесення.

Історія українських революцій початку XX ст. має особливе значення для подальшого розвитку українського національного руху в цілому та в діяльності основних лідерів політичної сучасної еліти. Порівнюючи їх програмні тактичні гасла можна визначити місце кожної партії, її внесок у процес розбудови державності, а проблемою яка мала і має місце в історії українських політичних партій є проблема співпраці у виборі шляхів до остаточної цілі – достойне життя народу у достойній країні. Перебуваючи у стані союзу чи відкритої боротьби за право формування державної політики, вони втрачали і втрачають контроль за процесом сучасного змісту державотворення.

Крім різних підходів щодо впровадження політичних завдань дуже великий вплив мала відмінність у рівні політичної свідомості представників різних партій. Одні тяжіють до послідовних реформ за європейськими стандартами, інші відстоюють орієнтацію на непорушність принципів російсько-українських відносин. При тому, що всіх їх поєднують гасла розбудови української державності та захист інтересів народу, робота відповідних партійних фракцій в Радах не завжди відповідала їм. Радикальна позиція не позначилась на практичній діяльності їх представників при владі і у Верховній Раді (несправедлива приватизація, корупція, підкуп голосів під час проведення законів та ін.).

Особливо негативним, рушійним уже традиційним явищем став розкол основних союзників найвпливовіших партій. Причинами, що призводили до цього були альтернативність розуміння поточних політичних та економічних підходів до шляхів державного будівництва. Це стосується і лівих партій, які виділяють соціальні пріоритети над національними.

Консолідуючим початком роботи основних політичних партій можуть стати нові акценти діяльності, не боротьба за позиції, а формування загальнодержавної політики для блага народу.

1. Колесник В.Ф., Рафальський О.О., Тимошенко О.П. Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900-1907 рр. – К., 1998. – 189 с.

2. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К., 1997. – 438 с.

3. Гунчак Т. Україна, перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 186 с.

4. Крисаченко В.С. та ін. Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз). – К., 2002. – 620 с.
5. Політичні партії в Україні: Інформаційний довідник. – К., 2001. – с.15.
6. Україна багатопартійна: Програмні документи нових партій. – К., 1991. – с.5.
7. Ковальський Б.П., Некрасова О.В. Історія України. Україна на шляху суверенного розвитку. – К., 1994.
8. Політична історія України. Навч. посібник // За ред. В.І.Танцюри. – К.: Академія, 2001. – С.151-425.